

РЕЦЕНЗІЇ

УДК УДК (049.32)78.03(4+7)(075)

DOI: <https://doi.org/10.31318/2522-4190.2022.135.271016>

ДРАЧ І. С.

Драч Ірина Степанівна — доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри історії музики Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського (Харків, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2089-9570>

drach.irina2016@gmail.com

© Драч І. С., 2022

МУЗИЧНА ІСТОРІЯ: НОВИЙ «КОД ДОСТУПУ»
(ЖАРКОВА В. Б. ІСТОРІЯ ЗАХІДНОЇ МУЗИКИ: НОМО MUSICUS ВІД
АНТИЧНОСТІ ДО БАРОКО : НАВЧ. ПОСІБНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ УСІХ
СПЕЦІАЛІЗАЦІЙ МУЗИЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІІІ–ІV РІВНІВ
АКРЕДИТАЦІЇ. КИЇВ : ARTHUSS, 2022. 548 С.)

Музично-історичні дисципліни наразі перебувають у стані кардинальної трансформації своїх засад. Сучасна епоха високих технологій висуває нові вимоги до усвідомлення історії як феномена духовного буття людства. Ще у першій половині ХХ століття традиційний підхід до історії як низки «фактів» активно змінювали французькі історики, представники «школи Анналів». Прагнення поставити у центр історичної ретроспективи людину з її внутрішнім світом, ідеалами та емоційними переживаннями змінило загальний «образ історії». Адже не у накопиченні джерел, не у колекціонуванні старовини, не у відкритті законів полягає її кінцева мета, а у розумінні сутності явищ. І ключем до цього може бути тільки поняття про людину, яка для історика, на думку Люсьєна Февра, «те саме, що скеля для мінералога, істота для біолога, зірка для астрофізика: щось, що потребує пояснення, розуміння і, врешті решт, осмислення» [Февр, 1991, с. 70]. Саме цей ключ до минулого і обирається у навчальному посібнику «Історія західної музики: Homo Musicus від античності до бароко».

Авторка посібника Валерія Жаркова — визнаний авторитет у вивченні французької культури. Їй належить ґрунтовна монографія про Моріса Равеля [Жаркова, 2009], численні дослідження, які активізували французькі музикознавчі студії в Україні. Завдяки Валерії Жарковій та її аспірантам українське музикознавство вийшло зі стану «вторинності» у вивченні французьких матеріалів, які до того сприймалися переважно у «російських транскрипціях». Безпосередні контакти із французьким науковим середовищем, робота у бібліотеках та архівних установах Франції, блискуче знання мови сприяли поглибленню існуючих уявлень про значення французької традиції у західно-європейському мистецькому контексті, спричинили у відповідності до сучасних настанов перегляд застарілих, а часом хибних упереджень, які зберігалися у численних перевиданнях совєтської доби підручників з історії музики, орієнтованих переважно на німецький музикознавчий дискурс. Вихованка класу незрівнянної Тамари Франківни Гнатів від свого наукового керівника успадкувала не тільки сферу наукових зацікавлень, але й блискучий літературний стиль, здатність цінити *bon mot*, смак до деталей в житті та музичних текстах. І головне — вміння перетворювати енциклопедичні знання на захопливі оповіді, в яких — «нічого зайвого і нічого не бракує».

Створення авторських лекційних курсів, щоденна викладацька робота, спілкування із студентським загалом дозволили Валерії Борисівні, як і багатьом її колегам, відчутти гостру потребу в оновленні фундаментального курсу історії зарубіжної музики, особливо тих її початкових розділів, які зазвичай сприймалися досить відсторонено, оскільки вмішували більш-менш абстрактну, далеку від сучасного музичного життя інформацію — перелік скам'янілих реліктів, «уламків» давно забутого і, відверто кажучи, «зайвого» на думку більшості музикантів-практиків. Позбавити вітчизняний загал таких упереджень, насамперед, була покликана двотомна науково-популярна монографія [Жаркова, 2020], що стала підсумком багаторічної праці у навчальних аудиторіях, де і народжувалася нова — «жива» історія музики Валерії Жаркової.

Важливим кроком на шляху до її ствердження стала адаптація матеріалів монографії до навчальних завдань. Результат цієї праці — створення першого в Україні посібника з історії західної музики. Вже самий факт появи у публічному просторі такого видання є виключною подією. Книга вміщує оригінальні думки та спостереження авторки і, безсумнівно, є зразком «авторського музикознавства» вищого ґату-

нку. Втім у тексті суворо дотримується науковий формат викладу матеріалу із належними посиланнями та застосуванням ретельно опрацьованого термінологічного апарату. Численні виноски, посилання, примітки, коментарі, присутність яких помітно відрізняє працю Валерії Жаркової від багатьох інших зразків навчальної продукції, що поширена в освітньому просторі України, додають новому посібнику з історії музики безпрецедентної фундаментальності. Авторка актуалізує широке коло знакових імен, впроваджуючи нові ідеї, концепції визнаних істориків культури і мистецтв, інноваційні відкриття з дисертаційного фонду. Такий рівень опрацювання наявного історичного знання відповідає високим сучасним стандартам, за якими створені такі зарубіжні аналоги, як, зокрема, англomовна «Оксфордська історія західної музики» Річарда Тарускіна (Richard Taruskin) [Taruskin, 2004].

Попри всю інформативну насиченість оригінальна версія музичної історії Валерії Жаркової ані в якому разі не схожа на «ковчег», що рятує від забуття «типові випадки», що сталися у «типових обставинах» колишніх часів. Текст посібника попри всю масштабність (понад 500 сторінок) принципово не виглядає як компедіум всього відомого про західноєвропейську музику перших двох з половиною тисячоліть існування. Примхливий потік музичної практики тут не вкладається у прокрустове ліжко стереотипних міркувань. Не знайде тут читач і конспект тез, що треба безоглядно затвердити, аби полегшити щоденну, здебільшого рутинну працю викладача. Навпаки, музична історія тут обживається як необхідний для сучасної людини простір, у якому кожний може відкрити духовний вимір власного існування. Декларуючи *«презумпцію суб'єктивного авторського погляду на події»* [Жаркова, 2022, с. 12], Валерія Жаркова далека від пасивного споглядання так само, як і від буквальної, догматичної трансляції усталених конвенцій. Вона прагне встановити живий безпосередній контакт із старовинними текстами — філософськими, поетичними, науковими, образотворчими, музичними, знайти і розпізнати їх «сліди» у теперішньому житті. На ілюстрованих сторінках цього унікального видання виникає багатоголосий «хор» захоплених мистецтвом, музикою митців, філософів, мислителів, які збирали нектар з поля людської мудрості і мистецького досвіду. Насолоджуючись кожним здобутком, Валерія Жаркова майстерно вкладає нескінченність розрізненої інформації, фрагментарної і розпорошеної, що ніби позбавлена будь-яких зв'язків, у чітку структуру, досягаючи органічної цілісності, єдності і логіки викладу. Ясність та прозорість сформованого цілого забезпечує у посібнику потрібний для успішного навчання баланс загального та емпірики.

З великим артистизмом авторка відкорковує пляшку давньої музичної Традиції, щоб подарувати читачам аромат і смак минулого. Артефакти європейської культури подані як вишукані «десерти», родовою ознакою яких є їх надлишковість, «необов'язковість» для виживання, звільненість від прямої «історичної необхідності». Щоб добре їх «розсмакувати», дослідниця скористалася оригінальним методом *«наближення»*, що включає п'ять позицій — «режимів» сприйняття. Спочатку треба обрати цікаві артефакти («цікаві», значить, ті, що відволікають від рутини повсякдення), потім розглянути їх як частину цілого, з'ясовуючи паралельно принципи їх об'єднання між собою. Водночас зареєструвати «тотожності і відмінності», щоб далі перевірити все слухом. У підсумку має відбутися «експеримент», який дозволить *«пропустити крізь себе напругу всіх можливих наближень»* [там само, с. 16]. Якщо дотриматися цього алгоритму, тоді звичайні речі постануть як знаки вищих смислів, знаки потаємного, незбагненого. У знайомих фактах прокинеться відгомін невідомо-

мого. А у замкнених циклах історії відкриється нескінченний процес наступності аж до сьогодення. Чи не так створюються умови для відновлення у музичному світі його первісних вищих сенсів?

На перетині незліченних сюжетних відгалужень, у тематичній та жанровій поліфонічності «жива» історія народжує уявлення про «західний музичний канон» у його класичному вигляді — тобто такому, що має бути засвоєний *у класі*. Цей велетенський масив інформації більшість викладачів історії музики, особливо на загальних курсах, намагається якнайшвидше проминути, щоб, починаючи з XVIII століття, вже рухатися по траєкторії музичної історії розміреним поступом.

Розблокувати «доступ» до більш ранньої культурної спадщини і підключитися таким чином до витоків історії західноєвропейської музики дозволяє майстерно створений авторкою посібника діалогічний простір, де назви, імена, школи — весь історичний «фактаж» репрезентований не як знеособлений матеріал, а, за М. Бахтіним, як інший суб'єкт, що випромінює свій сенс.

«Західний музичний канон» бере свій початок на півдні Європи у добу Античності, хоч сьогодні ми мало що можемо почути з тих часів, але багато чого дізнаємося з письмових висловів про музику. З цих пам'яток, власне, і починається музична історія. У створеному античністю музичному дискурсі Валерія Жаркова акцентує як головну ідею музики її покликання *«зв'язувати все з усім: звуки — зі звуками в мелодії, голос — з іншими голосами й інструментами, мелодію — з душею людини, нарешті, людину — зі світом»* [Жаркова, 2022, с. 28]. Саме цей імпульс, серед іншого, і забезпечив «західному музичному канону» цілісність культурного простору. Однак винахід початкової тези мало що значить, якщо не прослідковувати її подальші метаморфози.

Наступні три розділи посібника присвячені Середньовіччю, де були асимільовані античні, варварські, християнські витоки. Піфагорейство і Боєцій, «звукова графіка» григоріанського хоралу і схоластика, налаштування «просторового слуху» та інтелектуальні ігри з багатоголоссям — все це дивним чином утворює *«ефект коктейльної вечірки»* (визначення американської дослідниці політекстових мотетів XIII століття). Що тоді мало звучати — сьогодні ще можна уявити, але чи можливо було все це виконати? Звукові лабіринти мотету у посібнику сміливо зіставляються із творчістю тогочасних картографів, винаходи школи Нотр-Дам — з появою кінематографа. Ідея багатоголосної хорової композиції — як створеної з множини єдності, де ціле комбінувалося, а не нашаровувалося — асоціюється із світловим дизайном готичних соборів.

Монастирі і міста, церкви і перші університети, ринкові площі і королівський двір — у всіх цих осередках, герметично замкнених або відкритих, на всіх поверхах соціуму формувалася європейська музична традиція, що вела від музики як умоглядної вправи до музики як звучного феномену. Ілюзорний простір бажань середньовічної людини відкрили у модусі «куртуазного кохання» трубадури і трувери. Відтоді — «любити значить співати»! На сторінках старовинних рукописів, репродукції яких вміщені у посібник, постають і далекі від буденності картини райських садів, і розкішні бенкети, і карнавальні розваги.

Наступна ренесансна доба відкрила цінність майстерно «зробленої речі», віддаючи пошану її творцю — композитору. Першим уклав своє повне зібрання творів Гійом де Машо, увічнюючи у нотах та замовлених своїх портретах власну особистість. З іменами Палестрини і ді Лассо пов'язується ставлення до композитора як майстра, а здатність урізноманітнювати музичний матеріал сприймається як ознака індивідуальної досконалості.

Барокове мистецтво у висвітленні Валерії Жаркової фокусується переважно на конкуренції італійської та французької музичних практик, ареною для змагань двох національних традицій стала музична сцена. Культивування специфіки різних національних шкіл у музичному мистецтві збіглося із кодифікацією універсальної «мови почуттів» — музичної риторики, що відкриває широкі можливості відтворення внутрішнього світу людини. Музикант крім фахової приналежності здобуває право на особистість та особисту долю в історії («чарівні вітражі театральної долі Жана-Батіста Люллі» [Жаркова, 2022, с. 475]). Більше того, композитор лишається в історії як конкретна людська постать. Так, про великого Франсуа Куперена, разом із подробицями його реального життя, оповідається як про «людину безконфліктну, відкрити, щиру», стає зрозумілим, що ці якості відбиваються і в його музиці, сповненій краси і людяності. Куперен, що складає титульні листи з присвятами, Куперен, що сидить над друкарськими гранками своїх творів, «вичитує» їх, щоб уникнути помилок! Таких мізансцен досі не знала музична історія.

Індивідуальний вибір, капризи, дивацтва, видумка, *foglia*, «безумства», пристрасті — виявляється, всім цим можна насолоджуватися так само, як і всім предметним багатством світу. Завдяки Ф. Куперену «європейський слухач уперше опиняється перед входом у простір смислу, вже випробуваний видатними європейськими мислителями, поетами та художниками, але ще ніколи не відкритий музичним «ключем»: єднанням звуків, емоцій, думок, відчуттів...» [там само, с. 546].

Віртуозне поєднання «макро» і «мікро» історичних масштабів, «інкрустація» в історичний перебіг персональних історій дозволила у підручнику відтворити «звуковий ландшафт далеких століть» [там само, с. 94], що постає у складній динаміці. Для того, щоб кожний з восьми розділів не сприймався як застигле айсбергове плато, що відколовся від «крижаного періоду» історії культури, до тексту посібника з історії музики залучається важлива супутня інформація про звичаї, побут, деталі буття, наприклад, про одяг античної доби, меню придворного бенкету, пункти з цехового уставу, і вірші, вірші, вірші...

У змінах картин та образів минулого спадкоємність перемагає розриви. І кожний з історичних нарисів постає в «*оточенні майбутнім*» (цитований у посібнику віршований вислів Райнер Марія Рільке). У полі зору історика знаходиться як старовинна практика сама по собі, так і поновлення її на сучасному етапі, Історична ретроспектива набуває зовсім інших ознак, якщо нагадати, що нове життя григоріанському хоралу повернуло видання 1864 року, а сучасну оперу Кайї Сааріахо «Кохання здалеку» спробувати осмислити як палімпсет.

Чудово відтворена на сторінках посібника Валерії Жаркової історична аура давніх часів виявляється як жива присутність «іншого буття». Ця головна для авторки ідея діалогу з Іншим набуває максимально широкого трактування як проблема трансценденції, виходу митця за історично обумовлені межі, де долаються цивілізаційні розломи.

Динамічно розгорнутий світ музики більше ніж двох з половиною тисячоліть супроводжує особливий «антропологічний сюжет» — біографія *Homo Musicus*. Він постає у подвійній оптиці: з одного боку, це поняття визначає «правила *дотику* музики до людського *Я*», з іншого — уособлює постать «користувача» тими музичними ресурсами, які надає людині час і місце, а також фіксує зміни завдяки музичній діяльності цього ресурсу — зміни аспектів реалізації «*Я*» через музику [там само, с. 17].

Пригоди «мусікійської людини» якнайкраще розкривають античні уявлення про музику як «*дотик* до чогось дуже значного й прихованого» [там само, с. 38]. Всілякі

заняття, в якому брали участь музи, називалися «музичними». Проте народження Homo Musicus відбувалося в умовах світоглядних антиномій. Піфіагор та його учні вважали, що «музика — наука про порядок речей», і поруч — міф про Орфея, де порядок речей руйнується силою мистецтва. Уособлена в архетипових образах Аполлона і Діонісія антиномічність музичної практики продовжує існувати і у пізні часи, протиставляючи у межах родової категорії Homo Musicus музиканта і співака, інтелектуала, трубадура, шляхетну людину смаку і простого жонглера. Такий ракурс висвітлення історії музики дозволив більш виразно окреслити базові позиції у формуванні музичного професіоналізму.

Читаючи розділи посібника, я відкрила ще одну цікаву сюжетну лінію, яка розгортається в розкішних декораціях античної архітектури і розписах Марка Шагала, інтер'єрах готичних соборів і маргіналіях старовинних манускриптів; почула хор улюблених голосів — Пруста і Рільке, Платона і Канта, Бодлера і Данте... Мандрівка у глибину європейської цивілізації в її музичних координатах у супроводі талановитого гіда — Валерії Жаркової — це рух у часі і розуміння того, в який спосіб виявляє себе Людина, що музикує.

Висловлені міркування народженні багатомірним простором навчального посібника, який є новаторським за своєю сутністю. Він не пропонує зовсім нову музичну історію, а моделює її актуальний варіант. І нехай в оповіді Валерії Жаркової відчутний «аполлонізм» і цілком зрозуміла «франкофілія», історична траєкторія позбавлена гострих зигзагів, глухих кутів, куди часом потрапляло людство, протиріччя знівельовані, за дужками лишається трагічна ціна істини. Проте запропонований тут інший глибинний рівень розгляду музичної історії розкриває те, що є найбільш цінним для життя. Бурхливе море історії наче заспокоюється на сторінках посібника, і ми спостерігаємо музичний всесвіт, народжений невпинним рухом сподівань і прагнень, фантазій та спроб віднайти справжній духовний вимір. У такій авторській перспективі і сучасна людина сама для себе постає як «пейзаж», на який можна дивитись умиротворено, з дистанції.

Написаний ясною мовою, навчальний посібник містить необхідну для студента інформацію, але залишає широкий простір для духовних мандрів кожному. Особливо цінним вважаю залучення яскравих ілюстрацій, візуальних артефактів різних епох, фото і репродукцій старовинних манускриптів, gobelenів, картин для оформлення тексту посібника. Великий власний науковий і педагогічний досвід, використання сучасної європейської літератури підсилює актуальність і значну цінність посібника.

P.S. Суспільна користь музичної історії або «Чому треба читати історичні оповіді?»

Питання не нове, ще читачі «*Послання Отеї*» (1400) задавалися ним: один з розділів згаданої книги Христини Пізанської мав саме таку назву. Тоді авторка запропонувала відповідь, яку й сьогодні важко заперечити (цитую за посібником Валерії Жаркової): «*той, хто докладає зусиль, аби мати знання й гарні манери, стане щасливим і в цьому світі, і в іншому*» [Жаркова, 2022, с. 208].

«*Історія західної музики*», безперечно, дарує своїм читачам щастя. Вона постає як тріумф Знання і свободи людського духу. І тому такі книги виходять за межі суто навчальної літератури, за межі музикознавства, їх інтелектуальне випромінювання діє на суспільство всіх поверхів, навіть тих, хто тільки перегляне картинки. Читання ж спонукає до рефлексій, дає емоційне задоволення і духовну насолоду, радує вишуканістю, витонченістю і чарівністю оформлення, явно наслідуючи ті спов-

нені красою старовинні фоліанти, які так рясно цитовані на сторінках підручника. Запрошення за межі буденного водночас стає запрошенням до праці по розумінню текстів культури, праці, яка потребує всього обсягу нашого життєвого досвіду, призвичаює до поетичного сприйняття навколишнього, виховує смак до високої класики.

Необхідність у нинішній українській ситуації появи саме такої Книги обумовлена потребою мати свій доступ до світової музичної історії, потребою усвідомлення її як загальнолюдської культурної спадщини, частиною якої ми є, а тому і вивчати її варто сьогодні з думками про українську культуру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Жаркова В. Б. Прогулки в музыкальном мире Мориса Равеля (в поисках смысла послания Мастера). Киев : Автограф, 2009. 528 с
2. Жаркова В. Б. Десять взглядов на историю западноевропейской музыки. Тайны и желания Homo Musicus : в 2 т. Т. 1. Киев : ArtHuss, 2018. 344 с.; т. 2. Киев : ArtHuss, 2020. 256 с.
3. Жаркова В. Б. Історія західної музики: Homo Musicus від античності до бароко : навч. посібник для студентів усіх спеціалізацій музичних закладів вищої освіти III — IV рівнів акредитації. Київ : ArtHuss, 2022. 548 с. URL: <https://issuu.com/nataliyam/docs/istoriya-zahidnoi-musiki-1-5> ; <https://issuu.com/nataliyam/docs/istoriya-zahidnoi-musiki-6-8>
4. Февр Л. Историзирующая история. О чуждой для нас форме истории. *Бои за историю*. Москва : Наука, 1991. С. 67–71.
5. Taruskin R. The Oxford history of Western music. In 6 vols. Oxford : Oxford University Press, 2004. 4272 p.

REFERENCES

1. Zharkova, V. B. (2009). *Progulki v muzykal'nom mire Morisa Ravelya (v poiskakh smysla poslaniya Mastera)* [Walks in the musical world of Maurice Ravel (in search of the meaning of the Master's message)]. Kyiv : Avtograf. 528 p. [in Russian].
2. Zharkova, V. B. (2018, 2020). *Desyat' vzglyadov na istoriyu zapadnoevropeiskoi muzyki. Tainy i zhelaniya Homo Musicus* [Ten views on the history of Western European music. Secrets and Desires of Homo Musicus]. In 2 vols. Kyiv: ArtHuss. [in Russian].
3. Zharkova, V. B. (2022). *Istoriia zakhidnoi muzyky: Homo Musicus vid antychnosti do baroko : navch. posibnyk dlia studentiv usikh spetsializatsii muzychnykh zakladiv vyshchoi osvity III–IV rivniv akredytatsii* [The history of Western music: Homo Musicus from Antiquity to the Baroque: Textbook for students of all specializations of music institutions of higher education of III–IV levels of accreditation]. Kyiv: ArtHuss. 548 p. Available at: <https://issuu.com/nataliyam/docs/istoriya-zahidnoi-musiki-1-5> ; <https://issuu.com/nataliyam/docs/istoriya-zahidnoi-musiki-6-8> [in Ukrainian].
4. Fevre, L. (1991). *Istoriziruyushchaya istoriya. O chuzhdoi dlya nas forme istorii. Boi za istoriyu* [Historic history. About a form of history alien to us. Fight for history]. Moscow : Nauka. P. 6771. [in Russian].
5. Taruskin, R. (2004). *The Oxford history of Western music*. In 6 vols. Oxford : Oxford University Press. 4272 p. [in English].